

Τί ἐστὶν ἄνθρωπος; Θεολογικὲς ἀφρητίες καὶ κοινωνικὲς προοπτικὲς

Πρωτοπρ. Βασιλείου Καλλιακμάνη*

Α΄

Τὸ ἐρώτημα: «τί ἐστὶν ἄνθρωπος;», ποὺ ἀπαντᾷ στὴ βιβλική¹ καθὼς καὶ τὴν ἐξωβιβλική² γραμματεία, ἔχει διαχρονικὸ καὶ πανανθρώπινο χαρακτήρα. Τὸ πῶς ὀρίζεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ποιά ἡ σχέση του μὲ τὸν Θεό, τὸν ἑαυτό του, τὸν συνάνθρωπο καὶ τὸν κόσμο ποὺ τὸν περιβάλλει ἀπασχόλησαν ἔντονα τὴ θεολογική, κοινωνική³, ψυχολογική⁴, ἐπιστημονική⁵, ἰατρικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σκέψη⁶. Καὶ ἔχουν δια-

* Ὁ πρωτοπρ. Βασίλειος Καλλιακμάνης εἶναι Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. *Ψαλμ.* 8, 5.

2. «Λέγουσι δέ τινες ἰητροὶ καὶ σοφισταὶ ὡς οὐκ ἐνὶ δυνατὸν ἰητρικὴν εἶδέναι ὅστις μὴ οἶδεν ὃ τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ἀλλὰ τοῦτο δεῖ καταμαθεῖν τὸν μέλλοντα ὀρθῶς θεραπεύσειν τοὺς ἀνθρώπους», Ἰπποκράτους, *Περὶ ἀρχαίας Ἰητρικῆς*, 20, μετάφραση-εἰσαγωγή-σχόλια Δ. Λυπουρλῆς, *Ἰατρικὴ θεωρία καὶ πράξις*, ἐκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 84. Στὴν ἐν λόγω ἀναφορὰ ὁ συγγραφέας τῶν Ἰπποκρατικῶν κειμένων φαίνεται νὰ ἀμφισβητεῖ τὴ χρησιμότητα τῆς φιλοσοφικῆς θεώρησης τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἰατρικὴ. Σὲ ἄλλο ὅμως σημεῖο θεωρεῖ σημαντικὸ τὸ ἦθος καὶ τὴ σοφία τοῦ ἱατροῦ γιὰ τὴ σωστὴ ἄσκηση τοῦ λειτουργήματός του. «Τὴ σοφία καὶ τὴν ἰατρικὴν δὲν τὴ χωρίζει καμμιά μεγάλη ἀπόσταση· στὴν πραγματικότητά ὅλες οἱ ιδιότητες ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ σοφία ὑπάρχουν καὶ στὴν ἰατρικὴ: ἡ ἀφιλαργυρία, ἡ μετριοφροσύνη, ἡ ἐρυθρίαση, ἡ σεμνὴ περιβολή, ἡ ἐμβρίθεια, ἡ κρίση, ἡ ἡρεμία, ἡ ἐτοιμότητα στὶς ἀπαντήσεις, ἡ καθαριότητα, τὸ ἀποφθεγματικὸ ὕφος, ... ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ δεισιδαιμονία, ἡ θεϊκὴ ὑπεροχή». Ἰπποκράτους, *Περὶ εὐσχημοσύνης* 6, μετάφραση-εἰσαγωγή-σχόλια Δ. Λυπουρλῆς, *Ἰατρικὴ δεοντολογία, νοσολογία*, ἐκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 115.

3. Βλ. Β. Γιούλτσης, *Ἡ “ἄλλη θέαση” τοῦ κοινωνικοῦ*, ἐκδ. Πουρναῶς, Θεσσαλονίκη 2005.

4. Βλ. Πρωτοπρ. Ἀδαμάντιος Αὐγουστίδης, *Συντροφεύοντας τὸν ἄνθρωπο ποὺ νοσεῖ*, *Εἰσαγωγή στὴν ποιμαντικὴ τῆς υγείας*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2015, σ. 172. Πρωτοπρ. Β. Θερμός, *Ἄνθρωπος στὸν ὀρίζοντα*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2006, σ. 27 κ.έ.

5. Βλ. Π. Ἀ. Παναγιωτόπουλος, *Τομὲς καὶ ἀσυμβατότητες*, *Φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ Θεολογία*, ἐκδ. Ροπή, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 330 κ.έ.

6. Βλ. Ν. Α. Ματσούκας, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη

τυπωθεῖ πλείστες ὅσες ἀπόψεις γιὰ τὸ θέμα. Στὴ σύγχρονη ἐποχὴ ἐπικρατεῖ κυρίως ἡ ἀρχαιοελληνικὴ σοφιστικὴ ἄποψη: «μέτρον πάντων ἄνθρωπος»⁷. Στὴν ἀξιωματικὴ αὐτὴ διατύπωση ἡ Ἐκκλησία ἀπαντᾷ μὲ τό: «μέτρον πάντων ὁ Θεάνθρωπος», ὁ ἐνανθρωπήσας Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὅχι γιὰτὶ δὲν εἶναι σωστὸ τὸ πρῶτο ἀξίωμα, ἀλλὰ διότι, χωρὶς τὴν προοπτικὴ τῆς ἐν Χριστῷ τελειώσεως καὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὁ αὐθεντικὸς ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ζητούμενο καὶ ὄχι δεδομένο. Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία ἀπέναντι στὸν ἐκκοσμικευμένο κόσμον μας, ποὺ προτάσσει τὸν «ἀνθρωποθεό», «προβάλλει τὸν Θεάνθρωπον ὡς ἔσχατον μέτρον τῶν πάντων»⁸.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ θὰ ἐστιᾶσουμε τὴν προσοχὴ μας σὲ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως αὐτὰ ἀναπτύσσονται στὴν πλούσια βιβλικοπατερικὴ καὶ ἀγιοπνευματικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Πρόκειται γιὰ δύσκολο ἐγχείρημα, ποὺ τὸ ἀπαιτοῦν ὁμως οἱ σύγχρονες πιεστικὲς ποιμαντικὲς ἀνάγκες. Ἡ προσπάθεια συνοπτικῆς παρουσίας τοῦ θέματος θὰ γίνῃ μὲ ἀναφορὲς στὰ κείμενα ἀγίων καὶ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας.

Τὰ ἰδιώματα τῆς «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς κτιστότητας, τῆς τρεπτότητας, τῆς ψυχοσωματικῆς ἐνότητας, τῆς αὐτεξουσιότητας καὶ τῆς διακρίσεως τῶν φύλων σὲ ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐξετάζονται στὸ πλαίσιο τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ καὶ τὸν κόσμον, καθὼς καὶ στὴν προοπτικὴ τῆς «ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ» κοινωνίας μὲ τὸν συνάνθρωπο. Ἐμφαση δίδεται στὴ λησμονημένη εὐαγγελικὴ διδαχὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἐχθρούς.

Ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξή, ἐξ αἰτίας τῆς κτιστότητας καὶ τῆς τρεπτότητας τῆς, βρῖσκεται σὲ διαρκῆ κίνηση καὶ δράση χάνοντας συχνὰ τὸν προσανατολισμὸ τῆς. Κινεῖται ἀνάμεσα στὸ «παρὰ φύσιν» καὶ τὸ «κατὰ φύσιν», ἀνάμεσα στὴν κακία καὶ τὴν ἀρετὴ. Ἀπώτερος στόχος εἶναι πάντοτε «τὸ ὑπὲρ φύσιν» ὡς χαρισματικὴ κατάσταση. Καὶ ὁ ἄνθρωπος βρῖσκεται σὲ φυσιολογικὴ κατάσταση ὅταν ἡγεμονεύουν ἡ καθα-

1994, σ. 231 κ.έ.

7. Πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ διατύπωση τοῦ σοφιστῆ Πρωταγόρα: «πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος» (Πλάτωνος, Θεαίτητος 170d), ὅτι γιὰ ὅλα τὰ πράγματα μέτρο (κριτήριον) ἀποτελεῖ ὁ ἄνθρωπος.

8. Ἐγκύκλιος τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, V, § 10, 2.

ρή καρδιά και ὁ φωτισμένος νοῦς. Ἔτσι ἐξασφαλίζεται ἡ ἐνότητα τῶν ψυχοσωματικῶν λειτουργιῶν και ὁ νοῦς δὲν μετεωρίζεται, ἀλλὰ μένει στὴ μνήμη τοῦ Θεοῦ μετέχοντας στὶς ἁγιοπνευματικὲς ἐνέργειες⁹. Αὐτονόητη στὴν πορεία αὐτὴ εἶναι ἡ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας και ἡ τήρηση τῶν θείων ἐντολῶν. Ἀντιθέτως, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀλλοτριώνεται, διαστρέφει τὴν αὐθεντικὴ λειτουργία τῆς φύσεώς του¹⁰.

Β'

Ὁ ἄνθρωπος κατ' ἀρχὴν ἐπλάσθη «κατ' εἰκόνα και καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ¹¹. Πολὺ εὐστοχα ἔχει ἐπισημανθεῖ¹² ἡ μικρὴ ἀλλὰ οὐσιαστικὴ διαφοροποίηση τῶν δύο αὐτῶν ὄρων ἀνάμεσα στὸ ἐβραϊκὸ πρωτότυπο και τὴ μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα ποὺ ἐκφράζει τὴν προοπτικὴ, τὸν θεῖο προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνῶ δηλαδὴ στὸ μασωριτικὸ κείμενο ἀπαντοῦν οἱ ὄροι «εἰκών» και «ὁμοίωμα», ποὺ ἔχουν τὴν ἴδια περίπου σημασία, οἱ Ἑβδομήκοντα μεταφράζουν «εἰκών» και «ὁμοίωσις». Ἡ λέξη «ὁμοίωσις» φανερώνει δυναμικὰ τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς οἰκείωση τῆς χάριτος και τῆς διαρκοῦς κοινωνίας μὲ τὸν Τριαδικὸ Θεό. Ἀλλὰ και ἡ «εἰκόνα» εἶναι δηλωτικὴ τῆς σχέσεως μὲ τὸ εἰκονιζόμενο. Ὁ ἄνθρωπος προέρχεται ἀπὸ τὴν πρόνοια και τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ και πρὸς ἐκεῖνον κατευθύνεται. Ὅποτε, γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τό «κατ' εἰκόνα» ὑποδηλώνει τὴν κατάσταση ποὺ δημιουργήθηκε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν Θεό, ἐνῶ τό «καθ' ὁμοίωσιν» τὴ δυναμικὴ ἀποστολὴ του¹³, ἡ ὁποία ἀποβλέπει στὴν πρόσληψη και ἀφομοίωση τῆς θείας ζωῆς.

Ὁ Θεός, δημιουργώντας τὸν ἄνθρωπο «κατ' εἰκόνα και καθ' ὁμοίωσιν» Του, «ἐπαναλαμβάνει Ἐαυτὸν» στὸ ἐπίπεδο τῆς κτίσεως. Ὡστόσο ἀνάμεσα στὸν Θεὸ και τὸν ἄνθρωπο ὑπάρχει ἀνυπέροβλητη ὄντολογικὴ

9. Ν. Ματσούκας, ὁ.π., σ. 244.

10. Βλ. Κ. Ἰω. Κορναράκης, Ὁ ἄνθρωπος ἀπέναντι στὴν εἰκόνα του. Κείμενα πατερικῆς ἀνθρωπολογίας και ἠθικῆς, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2011, σ. 34.

11. Γεν. 1, 16.

12. Γ. Ἰω. Μαντζαρίδης, Χριστιανικὴ Ἠθικὴ II, ἐκδ. Ἰ. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2015, σσ. 21-22, ὅπου και σχετικὴ βιβλιογραφία.

13. Γ. Ἰω. Μαντζαρίδης, Χριστιανικὴ Ἠθικὴ II, ὁ.π., σ. 22. Βλ. ἐπίσης Β. Τσίγκος, Ἄνθρωπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας, ὄψεις ὀρθοδόξου ἀνθρωπολογίας, ἐκδ. Ἐννοια, Ἀθήνα 2019, σ. 52 κ.έ.

ἀπόσταση¹⁴. Αὐτὴ γεφυρώνεται μὲ τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Λόγου καὶ τὴν ἀνταπόκριση τοῦ ἀνθρώπου στὴ θεία κλήση νὰ γίνεи θεὸς κατὰ χάριν. Ἡ τήρηση τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν καὶ ἡ ἐνσυνείδητη μετοχή στὴ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐνεργοποιοῦν τὴ χάρη καὶ καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπο θεοειδῆ. Ὁ χρόνος τοῦ παρόντος βίου γίνεται «καιρὸς» γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν» δὲν περιορίζει καὶ δὲν ἐγκλωβίζει τὸν ἄνθρωπο στὴν περιοχὴ τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ γίνεται ἐφαλτήριο πρόσβασης καὶ ἐπέκτασης στὴν αἰωνιότητα¹⁵.

Μπορεῖ «ὁ ἄνθρωπος ὡς ὑποστατικὸν πνεῦμα νὰ ἀνήκει στὴν αἰώνια ὄντολογία», νὰ προσλαμβάνει τὴν ἀναρχὴ καὶ ἄκτιστὴ θεία ζωὴ, νὰ γίνεи ἅγιος, ἀλλὰ παραμένει ἀναλλοιώτως κτίσμα¹⁶. Ἡ κτιστότητα ὄλων τῶν ὄντων, καθὼς καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, παραπέμπει σὲ Δημιουργὸ Θεό. Αὐτὴ ἡ θεμελιακὴ θέση τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως ὑπερβαίνει τὴ διάκριση γενητοῦ καὶ ἀγέννητου ποῦ ἀπαντᾷ στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη¹⁷.

Ἡ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀποτελεῖ εἶδος ἀτομικῆς θρησκευτικῆς ιδιότητος, ἀλλὰ ὑποδηλώνει τὸν διανθρώπινο, κοινωνικὸ καὶ ἐκστατικὸ του χαρακτήρα. Ἔχει Τριαδολογικὴ βᾶση καὶ προοπτικὴ. «Σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἢ ἀκριβέστερα ἢ ἀνθρωπότητα, δημιουργήθηκε γιὰ νὰ εἰκονίζει τὸν Τριαδικὸ Θεὸ καὶ ὅτι κλήθηκε γιὰ νὰ ζεῖ καὶ νὰ ὑπάρχει κατὰ τὸ πρότυπό του»¹⁸. Ἡ ἀπώλεια τῆς θείας δωρεᾶς ἔχει εὐρύτερες διαστάσεις.

Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τῶν ἁγίων Πατέρων, ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη αὐτεξούσιος καὶ ἐλεύθερος· δίκαιος καὶ πνευματοφόρος· πρόσωπο μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο. Δὲν εἶναι αἷτιος τῆς ὑπάρξεώς του. Εἶναι κτιστός. Ὡστόσο, χορηγήθηκε σὲ αὐτὸν ἡ δυνατότητα μετοχῆς στὴν ἄκτιστὴ ζωὴ τῆς ἀφθαρσίας καὶ τῆς μακαριότητος. Ἡ κτιστότητα συνδέεται ἀναπόσπαστα μὲ τὴν τρεπτότητα. Δηλαδή ὁ ἄνθρωπος ὡς κτιστὴ

14. Ἀρχμ. Σωφρόνιος, *Ὅψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστίν*, Ἱερὰ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 52010, σ. 252.

15. Γ. Ἰω. Μαντζαρίδης, *Χρόνος καὶ ἄνθρωπος*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2017, σ. 64.

16. Ἀρχμ. Σωφρόνιος, *Ὅψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστίν*, ὁ.π., σ. 249.

17. Βλ. περισσότερα Ν. Ματσούκας, ὁ.π., σ. 195 κ.έ.

18. Γ. Ἰω. Μαντζαρίδης, *Ὅριζοντες ἐλευθερίας*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2020, σ. 110.

φύση είναι έθελότρεπτος, ένω ή θεία φύση άτρεπτη και αναλλοίωτη. Ή ψυχή ως κτιστή είναι τρεπτή και ως ουσία ζωσα άπλη, άσώματα, άόρατη, λογική, νοερή και άσχημάτιστη. Χρησιμοποιεί ως όργανο τó σωμα, χορηγώντας σε αυτό ζωή¹⁹.

Με την πτώση εισήλθε στον κόσμο ή φθορά και ó θάνατος. Διεστράφη ή βούληση και άμαυρώθηκε ó νοϋς του ανθρώπου. Ή φθαρτότητα και ή θνητότητα διακρίνονται έντονότερα στη γέννηση και τον θάνατό του. Με πόνους και ώδινες έρχεται ó άνθρωπος στον κόσμο. Με άγωνία και όδύνη τον έγκαταλείπει.

Οί Πατέρες της Έκκλησίας, έρμηνεύοντας τις σχετικές βιβλικές διηγήσεις, έπισημαίνουν ότι δέν συνέβαινε τó ίδιο και στην άρχέγονη κατάσταση. Ό Θεός Λόγος που δημιούργησε την ανθρώπινη φύση δέν «συνέκτισε αύτη κατά αίσθησιν, οϋτε ήδονήν, οϋτε όδύνην»²⁰. Ωστόσο ύπηρχε έξ άρχής ή νοερή δύναμη και ή φυσική έπιθυμία του νοϋ να άπολαύσει με τρόπο άνέκφραστο και άρρητο τή Χάρη του Θεού. Ή λαθεμένη όμως πορεία και ή στροφή προς τά αίσθητά του στέρησαν τή δυνατότητα αύτη και τή μετοχή στα νοητά. Ή αλήθεια αύτη άποτελεί κοινό τόπο στην πατερική παράδοση. Ή κακή χρήση των αίσθήσεων και ó θαυμασμός του αίσθητού κάλλους άπό μέρος του Άδάμ τον όδήγησαν στη βρώση του άπαγορευμένου καρπού και του άποστέρησαν την άπόλαυση των νοητών άγαθών²¹.

Άς ύποθέσουμε, λέγει ó άγιος Μάξιμος Όμολογητής, ότι «δένδρο της ζωής» είναι ó νοϋς της ψυχής, όπου έδρεύει ή σοφία, και «δένδρο της γνώσεως του καλού και του κακού» ή σωματική αίσθηση, όπου σαφώς ύπάρχει ή κίνηση της άλογίας. Ό νοϋς, ως διακριτική δύναμη της ψυχής, έχει τή δυνατότητα να διακρίνει τά νοητά και τά αίσθητά, τά πρόσκαιρα και τά αιώνια. Αντίθετα ή αίσθηση έχει τή δύναμη να διακρίνει τή σωματική ήδονή άπό τήν όδύνη. Ό νοϋς πείθει τήν ψυχή να έπιδιώκει τά αιώνια και τά νοητά. Ή αίσθηση όμως πείθει τó σωμα να

19. Ίωάννου Δαμασκηνού, Έκδοσις άκριβής της Όρθοδόξου πίστewς, κείμενο, μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια Ν. Ματσούκας, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 152-153.

20. Μαξίμου Όμολογητού, Περί Θεολογίας κεφαλαίων έκατοντάς έκτη 33, PG 90, 1317C. Πρβλ. Άρχιμ. Εϋσέβιος, Ήδονή - Όδύνη, ό διπλός καρπός της αίσθήσεως 1, Αθήνα 1990.

21. Θεοδώρου έπισκόπου Έδέσεως, Θεωρητικόν, Φιλοκαλία Α', σ. 330.

ἐπιλέγει τὴν ἡδονὴ καὶ νὰ ἀποδιώχνει τὴν ὀδύνη. Ὁ περιορισμὸς στὴν ἐνέργεια τῆς αἰσθήσεως συνιστᾷ τὴν παράβαση τῆς θείας ἐντολῆς. Ἡ προσήλωση ὅμως στὴ διακριτικὴ ἐνέργεια τοῦ νοῦ σημαίνει τήρηση τῆς θείας ἐντολῆς²².

Ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν Ἀδάμ «χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»²³. Πνοὴ ζωῆς, σύμφωνα μὲ τὴν ἀγιοπατερικὴ παράδοση, εἶναι ἡ Χάρις τοῦ Πνεύματος. Ἡ ἀποψη αὐτὴ παρουσιάζεται μὲ σαφήνεια στὴν πρώιμη πατερικὴ σκέψη καὶ διατηρεῖται διαχρονικά²⁴. Σὲ κάθε περίπτωση, ὄχι μόνο τὸ σῶμα ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κτιστή. Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ὡς μέρη τοῦ ἀνθρώπου «ἀλλήλων προ-υπάρχειν χρονικῶς ἢ μεθυπάρχειν ἀμήχανον»²⁵, διδάσκει ὁ ὅσιος Μάξιμος Ὁμολογητῆς, ἐνῶ ὁ ὅσιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ξεκαθαρίζει, ἀπαντώντας προφανῶς σὲ φιλοσοφικὲς ιδέες γιὰ τὴν προὔπαρξη τῶν ψυχῶν, «ἅμα τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ πέπλασται, οὐ τὸ μὲν πρῶτον, τὸ δὲ ὕστερον κατὰ τοῦ Ὁριγένους ληρήματα»²⁶. Ὁ ὅσιος Ἰωάννης διευκρινίζει, ὅτι «τὸ κατ’ εἰκόνα” τὸ νοερὸν δηλοῖ καὶ τὸ αὐτεξούσιον, τὸ δὲ “καθ’ ὁμοίωσιν” τὴν τῆς ἀρετῆς κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσιν»²⁷. Τὸ «κατ’ εἰκόνα» καὶ «καθ’ ὁμοίωσιν» ἀναφέρεται στὸν ὅλο ἀνθρώπο ὡς ψυχοσωματικὴ ἐνότητα. Κάθε σχολαστικὴ ἐνασχόληση καὶ προσπάθεια περιγραφῆς τῶν ἀνθρωπίνων ιδιωμάτων προσκρούει στὴν ἀποφατικότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὅπως εὔστοχα ἔχει γραφεῖ, «ὁ ἐννοιολογικὸς πλοῦτος ὁ ὁποῖος κρύπτεται στὸν ὄρο τοῦ “κατ’ εἰκόνα” ὅπωςδήποτε ἀντανακλᾷ ἓνα μέρος ἀπὸ τὸν ἀποφατισμὸ τῆς θεότητος»²⁸. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ διάλογος τοῦ ἀγίου Θεοφίλου Ἀντιοχείας (2ος αἰ.) μὲ τὸν ἐθνικὸ Αὐτόλυκο: «Ἀλλὰ καὶ ἐάν

22. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ θεολογίας κεφαλαίων ἑκατοντὰς δευτέρα* 32, 33, 34 PG 90, 1232D-1233AB.

23. *Γεν.* 2, 7.

24. Βλ. π.χ. Γρηγορίου Παλαμά, *Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 2, 8, ἐκδ. Π. Κ. Χρήστου, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1988, σ. 85· *Περὶ θείας καὶ θεοποιου μεθέξεως* 12, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1966, σ. 148.

25. Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91, 1100CD.

26. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, ὅ.π., σ. 150.

27. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, ὅ.π., σ. 150.

28. π. Χρυσόστομος-Γρηγόριος Τύμπας, *Ροῦς αὐτογνωσίας*, ἐκδ. Ἄρμός, Ἀθήνα 2018, σ. 136.

φῆς, δεῖξόν μοι τὸν Θεόν σου· καὶ γὰρ σοὶ εἶποιμι ἄν, δεῖξόν μοι τὸν ἄνθρωπόν σου, καὶ γὰρ σοὶ δεῖξω τὸν Θεόν μου»²⁹.

Στὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων δίδεται μεγάλη ἔμφαση στὴ συγγένεια τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό, ὅπως καὶ στὴ στενὴ σχέση του μὲ τὸν κόσμο. Γι' αὐτὸ ἐξ ἄλλου ἀποκαλεῖται καὶ «κόσμος δευτέρος, ἐν μικρῷ μέγας»³⁰. Ὁ ἄνθρωπος ὡς μικρόκοσμος τοποθετεῖται καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πνευματικῆς κοσμολογικῆς διάστασης, στὸ μεθόριο μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου. Ἔχει υἱικὴ σχέση μὲ τὸν Δημιουργὸ καὶ ἡ πορεία του βρῖσκει τὸ αὐθεντικὸ της νόημα καὶ καταξίωση στὴν ἔνωση μαζί Του. Τὴν ἴδια στιγμή, εἶναι σὲ στενὴ σχέση μὲ τὸν φυσικὸ κόσμο. Ἀποτελεῖ κομμάτι του, ὀφείλει νὰ τὸν φροντίζει, ἀλλὰ ταυτόχρονα καλεῖται ἀπὸ τὸν προορισμὸ του νὰ μὴν προσκολλᾶται πάνω του καὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ τὸν ὑπερβαίνει. Ἀποδέχεται τὸ ὑφιστάμενο «κατὰ φύσιν», ἀλλὰ ἀναγνωρίζει πὼς ἡ κατάληξη τῆς πορείας τοῦ βίου του ἔγκειται στὸ «ὑπὲρ φύσιν».

Μὲ βάση αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, γίνεται ἀντιληπτὸ γιατί στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται «ἱερέας τῆς κτίσεως». Σέβεται καὶ τιμᾷ τὴν ὑλικὴ δημιουργία, τὴν προστατεύει, τὴν προφυλάσσει καὶ τὴν ἀναφέρει στὸν Δημιουργὸ της εὐχαριστιακά. Προσφέρει τοὺς καρποὺς τῆς φύσεως καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν του μὲ εὐγνωμοσύνη στὸν δωροδότη Κύριο. Ὡς φύλακας καὶ «λειτουργός» τῆς κτίσεως, ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ ἀναγνωρίσει τὸ μεγαλεῖο καὶ τὰ θαυμαστὰ ἔργα τῆς Δημιουργίας – ὄχι γιὰ νὰ θεοποιήσει καὶ νὰ

29. Θεοφίλου Ἀντιοχείας, Πρὸς Αὐτόλυκον, 1,2 PG 6, 1025B. Στὴ συνέχεια ὁ Θεόφιλος ἐπισημαίνει ὅτι, ὅπως ἡ ψυχὴ γίνεται αἰσθητὴ ἀπὸ τὴν κίνηση τοῦ σώματος, ἔτσι καὶ ἡ θεία παρουσία ἀποτυπώνεται στὴ δημιουργία καὶ τὴν πρόνοια τοῦ κόσμου. Πρὸς Αὐτόλυκον, 5, PG 6, 1029C-1032A.

30. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38, εἰς τὰ Θεοφάνεια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, 11, PG 36, 324A. Ἐπίσης ὁ ὁσῖος Ἰωάννης Δαμασκηνός, ἐπαναλαμβάνοντας τὴ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου γράφει: «Ἐποίησεν οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἄκακον, εὐθὴ, ἐνάρετον, ἄλυπον, ἀμέριμον, πάση ἀρετῇ κατηγγαῖσμένον, πᾶσιν ἀγαθοῖς κομῶντα, οἷόν τινα κόσμον δευτέρον, ἐν μεγάλῳ μικρόν, ἄγγελον ἄλλον, προσκνητὴν μικτόν, ἐπόπτην τῆς ὁρατῆς κτίσεως, μύστην τῆς νοουμένης, βασιλέα τῶν ἐπὶ γῆς, βασιλευόμενον ἄνωθεν, ἐπίγειον καὶ οὐράνιον, πρόσκαιρον καὶ ἀθάνατον, ζῶν ἐνταῦθα οἰκονομούμενον ... τῇ πρὸς Θεὸν νεύσει θεούμενον». Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, ὁ.π., σ. 150.

υποδουλωθεῖ στὰ πράγματα αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀποτιμῆσει τὴν ὀρθὴ ἀξία καὶ λειτουργία τους, ὡς πολύτιμων θείων δωρεῶν, ποὺ τοῦ δόθηκαν ὡς ἐφόδια γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζει τὶς ἀντιξοότητες τοῦ βίου καὶ νὰ προάγει πρὸς τὸ καλὸ τῆ ζωῆ του.

Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅτι πλάσθηκε «ἄρσεν καὶ θῆλυ». Ὁ Κύριος, ποὺ ρωτήθηκε πειρακτικὰ ἀπὸ τοὺς Φαρισαίους γιὰ τὴ δυνατότητα νὰ χωρίζει ὁ ἄνδρας τὴ γυναῖκα γιὰ κάθε αἰτία, ἐπανέλαβε τὴ διδασκαλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς δημιουργία τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός, ἀναδεικνύοντας καὶ τὸ ἀδιάλυτο τοῦ γάμου: «Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς; ἔνεκεν τούτου καταλείπει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ κολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν;»³¹. Ἡ βιολογικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸν ἄνδρα καὶ τὴ γυναῖκα καὶ ἡ σύσταση τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου, ποὺ γίνεται «εἰς βοήθειαν καὶ διαδοχὴν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων», προσλαμβάνει πνευματικὲς διαστάσεις καὶ ὑπάρχει δυνατότητα ὑπερβάσεώς της σὲ χαρισματικὸ ἐπίπεδο³² ἀλλὰ καὶ μὲ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ³³.

Ἐντοπίζοντας ἐξ ἄλλου ὁ ἁγ. Μάξιμος Ὁμολογητὴς πέντε μεγάλες διαιρέσεις στὴ φύση τῶν ὄντων, πρώτη τὴ μεταξὺ κτιστῆς καὶ ἄκτιστης φύσεως, δευτέρη τὴ μεταξὺ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν, τρίτη τὴ διαίρεση τῆς αἰσθητῆς φύσεως σὲ οὐρανὸ καὶ γῆ, τέταρτη τὴ διαίρεση τῆς γῆς σὲ οἰκουμένη καὶ παράδεισο, ἀναφέρει ὡς πέμπτη τὴ διαίρεση τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἄρσεν καὶ θῆλυ³⁴. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἐπιστέγασμα τῶν δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ, κλήθηκε νὰ ἐνώσει μὲ τὴν ἀνάβασή του

31. Ματθ. 19, 4-5.

32. «Ὁ τέλειος ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς ἄκρον ἀπαθείας ἐλθὼν, οὐκ ἐπίσταται διαφορὰν ἰδίου καὶ ἀλλοτρίου, ἢ ἰδίας καὶ ἀλλοτρίας, ἢ πιστοῦ καὶ ἀπίστου, ἢ δούλου καὶ ἐλευθέρου, ἢ ὄλως ἄρσενος καὶ θηλείας· ἀλλ' ἀνώτερος τῆς τῶν παθῶν τυραννίδος γενόμενος, καὶ εἰς τὴν μίαν φύσιν τῶν ἀνθρώπων ἀποβλεπόμενος, πάντας ἐξ ἴσου θεωρεῖ, καὶ πρὸς πάντας ἴσως δικάεται. Οὐκ ἔστι γὰρ ἐν αὐτῷ Ἕλληνας καὶ Ἰουδαῖος, οὐδὲ ἄρσεν καὶ θῆλυ, οὐδὲ δούλος καὶ ἐλεύθερος, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός». Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, ἑκατοντὰς β', 30, PG 90, 993B.

33. «Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε ἐγαμιζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι». Ματθ. 22, 30.

34. Βλ. Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν πρὸς Θωμᾶν, PG 91, 1304D-1305B.

πρὸς τὸν Θεὸ τὶς διαιρέσεις αὐτές, ἀρχίζοντας τὴν ἐνοποίηση ἀπὸ τὴ δική του διαίρεση.

Ἔτσι γίνεται ἀντιληπτὸ γιατί οἱ Πατέρες, ἀκολουθώντας τὴν ἀποστολικὴ διδασκαλία, προκρίνουν τὴν ὁδὸ τῆς παρθενίας δίχως νὰ ὑποτιμοῦν τὸν γάμο καὶ ταυτόχρονα ὀδηγοῦνται στὴν ἀντίληψη τῆς ἐνότητας τῆς διαιρεμένης ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος διαιρεῖται μὲν «ἀγαθοπρεπῶς» σὲ ἄρσεν καὶ θῆλυ, ἢ διαίρεση ὅμως αὐτὴ ἐνέχει ἐξ ἀρχῆς καὶ τὴ δυναμικὴ τῆς ἐνώσεως ὄλων τῶν διαιρέσεων. Ὡς φυσικὸς σύνδεσμος ὄλων τῶν ὄντων, μετέχοντας στὴν ἀρετὴ τοῦ Θεοῦ ἀποκαθιστᾶ τὴ διασπασμένη ἐνότητα τοῦ σύμπαντος κόσμου. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος καταλήγει: «Ὡστε δειχθῆναί τε καὶ γενέσθαι κατὰ τὴν θείαν πρόθεσιν ἄνθρωπον μόνον, τῇ κατὰ τὸ ἄρσεν καὶ τὸ θῆλυ προσηγορίᾳ μὴ διαιρούμενον»³⁵.

Γ'

Οἱ προοπτικὲς τῆς κατὰ χάριν τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας μὲ τὸν Τριαδικὸ Θεὸ εἶναι ἀσύλληπτες. Χωρὶς ὅμως τὴν ἔλευση τῆς Χάριτος, τὴν ἐξ ὕψους δύναμη καὶ τὴν ὑπαρκτικὴ γνώση τῆς θείας ζωῆς, ὁ χριστιανὸς ἀδυνατεῖ στὰ ὅρια τῆς ἐπίγειας ὑπαρξῆς του νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν»³⁶. «Χωρὶς τὴν ἐμπειρία αὐτὴ κανένας ἄνθρωπος δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ κατανοήσῃ τὸ φαινομενικὰ παράδοξον τῶν ἐντολῶν τοῦ Εὐαγγελίου: “Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς”»³⁷.

Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀγαπήσῃ τὸν Κύριο, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ νὰ τὸν ἀρνηθεῖ. Ἡ ἀγάπη ὅμως δὲν εἶναι ἀφηρημένη ἔννοια, χωρὶς πρακτικὸ περιεχόμενο. Ἀναζητεῖται μέσα ἀπὸ μία ἐπίπονη πορεία ὀδύνης, θλίψεων, παγίδων τοῦ πειρασμοῦ καὶ ἴσως μαρτυρίου. Ὁ ὁσιος Σωφρόνιος (Σαχάρωφ) γράφει χαρακτηριστικὰ καὶ στὴ συνέχεια ἀναρωτιέται: «Ἐπώδυνη εἶναι ἡ ὁδὸς ποὺ ὀδηγεῖ στὴν ἀπόκτηση τῆς ἀγίας Ἀγάπης. Δὲν εἶναι ἄραγε αὐτὸς ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο πολλοὶ ἀποχωροῦν ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό..., ἀποκλίνουν ἀπὸ τὴ σταυρικὴ ὁδὸ

35. *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν πρὸς Θωμᾶν*, PG 91, 1305CD.

36. *Α' Ἰωάν.* 4, 8.

37. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστὶ*, ὁ.π., σ. 196. *Ματθ.* 5, 44.

τῆς ἀγάπης αὐτῆς σὲ ἄλλες ὁδούς; Ἄλλὰ δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὁδός, ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἄλλος Θεός»³⁸.

Γι' αὐτὸ ἡ ἀπόκτηση τῆς θείας ἀγάπης προϋποθέτει τὴ διαρκῆ δοκιμασία τοῦ χριστιανοῦ, τὴν ἄσκησι, τὴ νήψη, τὴν ἀδιάλειπτη προσευχὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ἐτοιμότητα. Τίποτε δὲν εἶναι πιὸ ὀδυνηρὸ ἀπὸ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ. Πρόκειται γιὰ πάλι κοσμικῶν διαστάσεων. Δὲν μπορεῖ κάποιος νὰ ἀγαπᾷ χωρὶς νὰ πάσχει. Ἡ μεγαλύτερη ὀδύνη εἶναι νὰ ἀγαπᾷ μέχρι τέλους, γράφει ὁ ὁσιος Σωφρόνιος³⁹. Δὲν ὑπάρχει πιὸ δυσχερῆς καὶ ἐπώδυνος ἀγῶνας ἀπὸ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὸν θρίαμβο τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ. Ὅταν ἡ ἀγάπη ἀρχίσει νὰ βιώνεται, ἐκχέεται στὴ συνέχεια σὲ ὅλον τὸν κόσμον⁴⁰. Ὑπομονὴ δοκιμασιῶν, θυσιαστικὸ πνεῦμα καὶ ἀγάπη μέχρι τέλους σημαίνουν γνήσια μαθητεία στὴ ζωὴ καὶ κυρίως μίμηση τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ δὲν εἶναι αὐτόνομη, διέρχεται ἀπὸ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον⁴¹. Χαρακτηριστικὸ τῆς γνώρισμα εἶναι «νὰ συμπάσχη μὲ ὅλους. Ἔχοντας θέσει τὸν ἄνθρωπο ἔξω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ θανάτου, εἶναι ἐκ φύσεως γεμάτη ἀπὸ ἐλεήμονα οἶκτο, ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς ἐχθρούς»⁴².

Ἐνδειξη τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸ εἶναι καὶ ἡ τήρηση τῶν θείων ἐντολῶν⁴³. Ἡ τέλεση τοῦ κορυφαίου μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας στηρίζεται στὴν ἐντολὴ τοῦ Χριστοῦ: «*τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*»⁴⁴. Ἀλλὰ ἡ Θεία Λειτουργία δὲν εἶναι ψυχολογικὴ «ἀνάμνηση» ἐνὸς γεγονότος ποὺ συνέβη κάποτε στὸ παρελθόν, ἀλλὰ εἶναι δύναμη ποὺ διαμένει ἀκατάπαυστα στὴν ἱστορία. Καὶ παρ' ὅτι περνοῦν χιλιετίες, ἡ θεία Λειτουργία εἶναι πάντοτε ἐπίκαιρη. Σὲ αὐτὴ ζοῦμε συγχρόνως, ὡς ἐν συνόλῳ, καὶ τὸ φθαρτὸν τῆς γῆινης ὑπάρξεώς μας καὶ τὴν πρόγευση τῆς Βασιλείας. Ἡ δομὴ τῆς Λειτουργίας χαράζει

38. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, ὁ.π., σ. 197. Βλ. Ἰωάν. 14, 6.

39. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, *Περὶ Πνεύματος καὶ ζωῆς*, ὁ.π., σ. 31.

40. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, ὁ.π., σ. 232.

41. «*Εἴαν τις εἶπῃ ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν*». Α' Ἰωάν. 4, 20.

42. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, ὁ.π., σ. 136.

43. «*Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ ποιῶν αὐτάς, ἐκείνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με· ὁ δὲ ἀγαπῶν με ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρὸς μου, καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτὸν*». Ἰωάν. 14, 21.

44. Λουκ. 22, 19.

στη συνείδηση του κληρικού αλλά και των πιστών κατά τὸ δυνατόν πληρέστερα τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ πάνω στη Γῆ⁴⁵. Στη λειτουργία φανερόνεται ἡ ἀγάπη τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «ἐν τῇ εὐσπλαχνίᾳ τῆς πρὸς τοὺς “ἀπολωλότας” ἁμαρτωλοὺς. Ἡ Θεία ἀγάπη εἶναι ἀγάπη θυσίας. Μὲ τὴ θυσία αὐτὴ συγκρατεῖται ἡ ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὸν ἀφανισμό»⁴⁶, ἐπισημαίνει ὁ ὁσιος Σωφρόνιος. Σωζόμεστε μὲ τὴν κοινωνία στὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ γιὰ χάρι μᾶς. Συμμετέχοντας στὴν ἐπίγεια ζωὴ τοῦ Χριστοῦ ἀποκοτούμε τὴ γεμάτη ἀγάπη Θεῖαν αἰωνιότητα. Στὶς συνθήκες τῶν ἱστορικῶν μᾶς δεδομένων ἡ ἀγάπη αὐτὴ εἶναι «ἀναπόφευκτα πάσχουσα, συμπάσχουσα, κι αὐτὸ “εἰς τέλος”, μέχρι τὴν πλήρη κένωση»⁴⁷.

Ὁ ἡσυχαστικὸς καὶ ἀσκητικὸς χαρακτήρας τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ποὺ προβάλλεται ἰδιαίτερα στὶς μέρες μᾶς, δὲν πρέπει νὰ ἀναιρεῖ τὸν ἐκκλησιολογικὸ τῆς χαρακτῆρα, ἀλλὰ νὰ τὸν προϋποθέτει. Μὲ κέντρο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τὴν Εὐχαριστία, οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἐνώνονται γιὰ νὰ ἀνανεώσουν τὸ μῖσος τοὺς ἐναντίον κάποιων ἄλλων ἀνθρώπων, ἀλλὰ γιὰ νὰ δηλώσουν τὴν ἀγάπη τοὺς πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ νὰ ἐκφράσουν τὴν προσευχὴ τοὺς «ὑπὲρ τοῦ σύμπαντος κόσμου». Γι’ αὐτὸ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει θέση στὰ «ὀρθόδοξα τόξα», ποὺ ὑπηρετοῦν ἄλλους σκοποὺς. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μᾶλλον τοξεύεται καὶ ἡ δύναμή της «ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται»⁴⁸. Στη λειτουργικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας ὁ Κύριος μᾶς καλεῖ νὰ περιλάβωμεν «ἐν πνεύματι» ὅλον τὸν κόσμον, ὅπου ἑκατομμύρια ἀνθρώπων σὲ κάθε δεδομένη στιγμή συντρίβονται ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῆς σκληρῆς πραγματικότητας ἢ βρίσκονται στὰ πρόθυρα τοῦ θανάτου καὶ μὲ βαθεῖς στεναγμοὺς ἐπικαλοῦνται τὴν Ἄνωθεν βοήθειαν⁴⁹.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνον ὁ χῶρος τῆς θείας Εὐχαριστίας ποὺ προσλαμβάνει οἰκουμενικὸ καὶ παγκόσμιο χαρακτήρα ὡς κορύφωση τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸν Ὑψιστὸ Θεὸ καὶ μεταξὺ τοὺς. Ἀνά-

45. Βλ. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστὶ*, ὁ.π., σσ. 302-303.

46. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, ὁ.π., σ. 304.

47. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, ὁ.π., σ. 299. Γιὰ τὸν κενωτικὸ χαρακτήρα τῆς ἱερωσύνης βλ. πρωτοπρ. Β. Ἴω. Καλλιακμάνης, «Ὁ κενωτικὸς χαρακτήρας τῆς ἱερωσύνης καὶ ὁ ἱερός Φῶτιος», *Θεολογία*, τ. 90, 2 (2019), σσ. 7-20.

48. Βλ. *Β' Κορ.* 12, 9.

49. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, ὁ.π., σ. 305.

λογο χαρακτήρα έχει και η άσκητική ζωή του μοναχοῦ⁵⁰, αλλά και κάθε Χριστιανού. Παγκόσμιες διαστάσεις έχουν τὰ πάθη και οἱ ἀρετές του. Ὅπως ἡ ἀμαρτία τοῦ Ἀδάμ εἶχε πανανθρώπινες ἐπιπτώσεις, ἔτσι και τὰ πάθη και οἱ ἀμαρτίες τῶν ἀνθρώπων ταλανίζουν τὴν ἀνθρωπότητα και ἔχουν κοσμικὲς διαστάσεις, διδάσκει ὁ ὅσιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης⁵¹. Ὁ Ἀδάμ ἀναζήτησε τὴν αἰώνια ζωή κόβοντας τὸν δεσμὸ μὲ τὸν δημιουργό του. Ὁ Χριστὸς ἀνέβηκε στὸν Γολγοθᾶ και διάλεξε τὸν ὀδυνηρότερο θάνατο γιὰ νὰ ἐξαλείψει τὴν κατάρρα αὐτή. Δὲν σταυρώθηκε ὅμως μόνο γιὰ τοὺς πιστοὺς, ἀλλὰ γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀπὸ τὸν Ἀδάμ ὡς τὸν τελευταῖο ποὺ θὰ γεννηθεῖ ἀπὸ γυναίκα.

Ὁ περιορισμὸς τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ στὸ πλαίσιο τῶν ἐθνοτήτων ἀποτελεῖ μεγάλη ἔκπτωση. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀνοίγει ὁ δρόμος πρὸς τὸ μῖσος ἀνάμεσα στὰ ἔθνη, πρὸς τὴν ἔχθρα τῶν κοινωνικῶν ομάδων. Γι' αὐτὸ γράφει ὁ ὅσιος Σωφρόνιος: «Δὲν γνωρίζω Χριστὸ Ἑλληνα, Ρῶσο, Ἄγγλο, Ἀραβα... ὁ Χριστὸς εἶναι γιὰ μένα τὸ πᾶν, τὸ ὑπερκόσμιο εἶναι»⁵². Ὅποιος μιμεῖται τὸν Χριστὸ σημαίνει ὅτι πάσχει γιὰ νὰ θεραπευθεῖ και νὰ σωθεῖ ὀλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα. Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τονίζει ὅτι κάθε μέλος τῆς Ἐκκλησίας «ὀφείλει νὰ φθάσει στὸ πλήρωμα τῆς ὁμοιώσεως πρὸς τὸν Χριστό, μέχρι και τῆς ταυτότητος μὲ Αὐτόν (κατὰ τὴν ἐνέργεια βεβαίως, ὄχι κατὰ τὴν οὐσίαν), διαφορετικὰ δὲν θὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας καθ' ὁμοίωσιν τῆς ἐνότητος τῆς Ἁγίας Τριάδος»⁵³.

Ἀλλὰ και οἱ προσωπικὲς ἀρετὲς προσλαμβάνουν καθολικὸ και οἰκουμενικὸ χαρακτήρα. Αὐτὸ συμβαίνει ὅταν πλατύνεται ἡ συνείδηση τοῦ χριστιανοῦ, ὅπως ἀκριβῶς τοῦ Χριστοῦ ποὺ ἔφερε μέσα Του ὀλόκληρο τὸν κόσμo⁵⁴. Οἰκουμενικὲς διαστάσεις προσλαμβάνει τὸ σύνολο τῆς πνευματικῆς ζωῆς μὲ τὴν ὑπακοή, τὴ μετάνοια, τὴν προσευχή, τὴν

50. Βλ. Γ. Ἰω. Μαντζαρίδης, «Παγκοσμιότητα και μοναχισμὸς», στὸν τόμο: *Εἰκοσιπενταετηρικόν, Ἀφιέρωμα στὸν Μητροπολίτη Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως κ. Διονύσιο, Νεάπολη - Θεσσαλονίκη 1999*, σ. 483 κ.έ.

51. «Συνέπειες κοσμικῆς διαστάσεως, δὲν εἶχε μόνο τὸ ἀμάρτημα τοῦ Προπάτορος Ἀδάμ. Κάθε ἀμάρτημα, φανερὸ ἢ ἀφανές, τοῦ καθενοῦς μας ἐπηρεάζει τὰ πεπωμένα ὅλου τοῦ κόσμου». Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, Ὁ Ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 2009, σ. 37.

52. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, *Περὶ πνεύματος και ζωῆς*, ὅ.π., σ. 27.

53. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι, ὅ.π., σ. 149.

54. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, *Περὶ πνεύματος και ζωῆς*, ὅ.π., σ. 27.

αγάπη αλλά και με κάθε ἀρετή. Στὴν κοινὴ ζωὴ ἡ ὑπακοὴ ἐπιτρέπει νὰ κατανοοῦμε τὴν ψυχολογία τῶν ἄλλων προσώπων. Ὅταν μαθαίνουμε νὰ ζοῦμε με ἓνα πρόσωπο, μαθαίνουμε νὰ ζοῦμε με ἑκατομμύρια ἄλλα ποὺ τοῦ μοιάζουν. Ἔτσι σταδιακὰ εἰσχωροῦμε σὲ βαθὺ πόνον γιὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐὰν ὁ χριστιανὸς δὲν μπορεῖ νὰ φέρει μέσα του μίαν μικρὴ ἀδελφότητα καὶ εὐρύτερα μίαν κοινότητα ποὺ τὸν περιβάλλει, πῶς θὰ μπορέσει νὰ ἀγκαλιᾶσει, ὅπως ὁ Χριστός, τὸ σύνολο τῆς ἀνθρωπότητας μέσα στὸν χρόνο καὶ τὸν χωρὸς⁵⁵;

Κατὰ παρόμοιο τρόπο πρέπει νὰ μάθουμε ὅτι ἡ μετάνοια δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἀτομικὴ ὑπόθεση, ἀφοῦ στὴ ζωὴ μας ἀνταντακλᾶται ἡ κατάσταση ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας. «Ἀρχίζουμε νὰ ζοῦμε τὴ ζωὴ μας ὅπως τὴ βλέπει ὁ Θεός, με τρόπο σφαιρικό. Μὲ τὴ μετάνοιά μας, δὲ ζοῦμε μόνο τὸ ἀτομικὸ μας δράμα· ζοῦμε μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μας τὴν τραγωδία ὅλου τοῦ κόσμου, τὸ δράμα τῆς ἱστορίας του ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ χρόνου»⁵⁶.

Δ'

Ἡ νεώτερη δυτικὴ φιλοσοφία, ἐπειδὴ γνώρισε τὸν χριστιανισμό παρερμηνευμένο καὶ στρεβλωμένο, παρανόησε καὶ τὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Τὴν εἶδε εἴτε ὡς καθῆκον (Kant), εἴτε ὡς συμπόνοια (Schopenhauer), εἴτε ὡς ἔκφραση ἐσωτερικῆς ἀδυναμίας (Nietzsche). Ἔτσι λησμονεῖται ἐντελῶς ἡ ἀποστολικὴ διδαχὴ ὅτι ἡ ἀγάπη, ὅπως καὶ κάθε ἀρετὴ, δὲν ἀποτελεῖ μόνον ἀνθρώπινο κατόρθωμα, ἀλλὰ κυρίως καρπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ ὁδὸς τῆς Ἐκκλησίας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ὁδὸ τῆς ἀγάπης· τῆς ἀληθινῆς καὶ ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης, ποὺ διδάξε καὶ φανέρωσε με τὴ ζωὴ του ὁ Χριστός. Ἡ Ἐκκλησία κηρύττει στὸν κόσμον τὴν ἀγάπη αὐτὴ καὶ καλεῖ ὅλους στὸ πλήρωμα τῆς θείας ζωῆς. Ὅμως οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐννοοῦν τὴν κλήση αὐτὴ καὶ τὴν ἀπορρίπτουν. «Καλώντας ὅλους νὰ τηροῦν τὴν ἐντολὴ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ “ἀγαπαῖτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν”, ἡ Ἐκκλησία στέκεται στὴ μέση ὅλων τῶν ἐχθρικών δυνάμεων. Ἔτσι, εἶναι φυσικὸ ἡ ὀργὴ ποὺ ἔχουν μέσα τους, μόλις συναντήσῃ τὴν Ἐκκλησία στὴν πορεία της, νὰ ξεσπᾶ ἐναντίον της.

55. Βλ. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, ὁ.π., σ. 73.

56. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, ὁ.π., σ. 29-30.

Και ἡ Ἐκκλησία πού πραγματοποιεῖ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, δηλαδή τὴ σωτηρία ὅλου τοῦ κόσμου, δέχεται συνειδητὰ ἐπάνω της τὸ βάρος τῆς γενικῆς ὀργῆς, ὅπως καὶ ὁ Χριστὸς σήκωσε ἐπάνω του τὶς ἁμαρτίες τοῦ κόσμου. Καὶ ἂν ὁ Χριστὸς στὸν κόσμο αὐτὸ τῆς ἁμαρτίας διώχθηκε καὶ ἔπρεπε νὰ πάθει ... τότε καὶ ἡ ἀληθινὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀναπόφευκτα θὰ διωχθεῖ καὶ θὰ ὑποστῇ τὸ μαρτύριο. Αὐτὸς εἶναι πνευματικὸς νόμος τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς»⁵⁷.

Ὁ Ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης ἐκ τῆς πνευματικῆς του πείρας θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς ἐχθροὺς δὲν κατορθώνεται ὡς φυσικὸ ἄθλημα, ἀλλὰ βιώνεται ὡς χαρισματικὴ κατάσταση⁵⁸. Καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ: α) τὸν βαθμὸ τῆς αὐτογνωσίας, β) τὸ ἐπίπεδο τῆς θεογνωσίας καὶ γ) τὴν ἀντοχὴ στὴ διαβρωτικὴ ἐνέργεια τοῦ μίσους πού ἐγείρει ἐμπόδια στὸν ἀγῶνα τοῦ χριστιανοῦ. «Τὸ μῖσος διαιρεῖ τοὺς ἀνθρώπους. Ἔρχεται σε ἀντίθεση πρὸς τὸ ὁμοούσιο τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀποτελεῖ νοσηρὴ καὶ παρὰ φύσιν κατάσταση. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τέλεια, ἂν δὲν περιλαμβάνει ἀδιακρίτως ὅλους τοὺς ἀνθρώπους»⁵⁹.

Ἡ στάση πρὸς τὸν πλησίον συνδέεται μὲ τὸν βαθμὸ καὶ τὸ ἐπίπεδο τῆς αὐτογνωσίας τοῦ χριστιανοῦ. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ στάση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον ἀποτελεῖ σίγουρο κριτήριον αὐτογνωσίας. Σχετικὰ μὲ τὴν αὐτογνωσία ὁ Ἅγιος Σιλουανὸς διακρίνει τρία στάδια⁶⁰: α) Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ ὑψηλότερο στάδιο, γράφει ὅτι ὁ χριστιανὸς, πού γνώρισε ἐμπειρικὰ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου πού βρῖσκεται «ἐν τῷ Θεῷ», ἀλλὰ καὶ τὶς ὀδύνες τοῦ χωρισμοῦ ἀπὸ Αὐτόν, «γνωρίζει ὅτι κάθε ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ ἔχει αἰώνια ἀξία, μεγαλύτερη ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμο». Ὅποτε, ἐνδόμυχα δὲν σκέπτεται ἐναντίον τοῦ ἄλλου, οὔτε ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτό του νὰ τὸν βλάψει «ἢ ἔστω νὰ τὸν λυπήσει». β) Τὸ δεύτερο στάδιο ἀφορᾶ τὸν χριστιανὸ πού «ἀπλῶς πιστεύει» ἢ αἰσθάνθηκε μέσα του μόνο μία μέτρια χάρις καὶ ἀναμένει τὴν αἰώνια ζωὴ μὲ ἕναν ἀσαφῆ τρόπο. Αὐτὸς προφυλάσσεται ἀπὸ τὴν

57. Αρχιμ. Σωφρόνιος, Ὁ Ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, ὅ.π., σ. 153.

58. Βλ. Γ. Ἰω. Μαντζαρίδης, Θεσμός καὶ χάρισμα, ἐκδ. Ἰ. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὅρος 2012, σ. 165.

59. Γ. Ἰω. Μαντζαρίδης, Θεσμός καὶ χάρισμα, ὅ.π., σ. 167.

60. Αρχιμ. Σωφρόνιος, Ὁ Ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, ὅ.π., σ. 120.

ἀμαρτία στο μέτρο που ἀγαπᾶ τὸν Θεό, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη του εἶναι ἀτελής μπορεί νὰ προσβάλει τὸν πλησίον. γ) Τὸ τρίτο στάδιο τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἀσπλαχνίας ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν κτηνώδη κατάσταση καὶ τὴν αὐτογνωσία «πὼς εἶναι θηριόμορφος»⁶¹. Αὐτὸς μπορεί ὄχι μόνο νὰ βλάπτει καὶ νὰ ζημιώνει τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ φθάνει ὡς τὸν φόνο.

Ὁ ὄσιος Σιλουανός, ἀφ' ὅτου δέχθηκε τὴν ἐμφάνιση τοῦ Χριστοῦ, ἔμαθε νὰ βλέπει στὸν καθένα τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. «Δεχόταν τοὺς ἄνθρώπους ὡς τέκνα τοῦ Θεοῦ». Συνέδρε τὴν ἐσωτερικὴ πνευματικὴ κατάσταση μὲ τὴν ἐξωτερικὴ συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς ἄλλους. Διότι, ἐὰν κάποιος ἔχει χάρη, μπορεί νὰ βλέπει στὸν ἀδελφὸ του τὴν παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος· ἂν ὅμως τὸν μισεῖ, αὐτὸ σημαίνει ὅτι κατέχεται ἀπὸ πονηρὸ πνεῦμα⁶².

Ἰποδείγματα ἀγάπης πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ὁ ὄσιος Σιλουανὸς θεωρεῖ πρώτιστα τὸν Κύριο πάνω στὸν Σταυρὸ ἀλλὰ καὶ τὸν Πρωτομάρτυρα καὶ Ἀρχιδιάκονο Στέφανο⁶³, ὁ ὁποῖος προσευχόταν γι' αὐτοὺς πρὸς τὸν λιθοβολοῦσαν γιὰ νὰ τὸν θανατώσουν καὶ ἔλεγε ἰκετευτικά: «Κύριε, μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν ταύτην»⁶⁴.

Ὅπως ἡ ὀρθολογιστικὴ θεωρία στηρίζεται σὲ μία λογικὴ ἀκολουθία, ἔτσι καὶ ὁ κόσμος τοῦ Πνεύματος ἔχει τὴ δική του δομὴ καὶ διαλεκτικὴ. Γι' αὐτὸ μπορεί νὰ φανεῖ παράδοξο στοὺς ὀρθολογιστὲς ὅτι κριτήριον τῆς ἀληθινῆς πίστεως καὶ τῆς γνήσιας κοινωνίας μὲ τὸν Θεό, γιὰ τὸν ὄσιο Σιλουανό, εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς ἐχθρούς⁶⁵. Ἡ ἀγάπη αὐτὴ ἀποτελεῖ γνώρισμα τῆς ἐπενέργειας τῆς θείας χάριτος στὸν ἄνθρωπο. Ὁ ὄσιος Σωφρόνιος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ὄσιος Σιλουανὸς μιλώντας γιὰ τοὺς ἐχθροὺς χρησιμοποίησε τὴ γλῶσσα τοῦ περιβάλλοντός του, «ὅπου πολλὰ λέγονταν καὶ γράφονταν γιὰ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως»⁶⁶. Ὅμως ἐκεῖνος δὲν ξεχώριζε τοὺς ἄνθρώπους σὲ ἐχθροὺς καὶ φίλους, ἀλλὰ σὲ ὅσους γνόρισαν τὸν Θεὸ καὶ σὲ ὅσους τὸν ἀγνοοῦν.

61. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, ὁ.π., σ. 120.

62. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, ὁ.π., σ. 121.

63. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, ὁ.π., σ. 428.

64. Πράξ. 7, 60.

65. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, Ὁ Ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, ὁ.π., σσ. 147-148.

66. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, Ὁ Ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, ὁ.π., σ. 149.

Ἵστερα ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν καθίσταται φανερὸ ὅτι ὁ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ πλασμένος ἄνθρωπος, παρὰ τὴν τρεπτότητα καὶ τὴν κτιστότητά του, ἔχει ἀπεριόριστες δυνατότητες καὶ μπορεῖ νὰ γίνῃ θεὸς κατὰ χάριν· νὰ φθάσῃ στὸ λογικὰ ἀδύνατο καὶ φαινομενικὰ παράδοξο. Νὰ ἀγαπᾷ τοὺς ἐχθροὺς του καὶ νὰ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς βιολογικῆς του ὑπάρξεως. Αὐτὰ ὅμως προσφέρονται ὡς δῶρα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ σὲ ὅσους ἐκουσίως καὶ ἀγογγύστως ἀκολουθοῦν τὴ στενὴ πύλη καὶ τὴν τεθλιμμένη ὁδὸ ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ὄντως ζωὴ⁶⁷.

SUMMARY

What is human? Theological starting points and social perspectives

By Eld. Vassileios Kalliakmanis, *Professor*
Aristotle University of Thessaloniki

The idioms of “in image and in similitude” of creation, of created situation, of alterability, of body-soul unity, of autonomy and of the sex’s distinction are examined in the frame of man’s relationship with God and the world, as well, in the perspective of a communion in unfeigned love with fellow human beings. It is also pointed out that the apophatic attempt to describe the Deity concerns as well the human existence. Emphasis is given on the forgotten evangelical teaching of love for enemies. On the other hand, due to the created and variable nature of man, he is in a constant movement and action, often losing gradually his orientation. He moves between two states, “according to his nature” and “against his nature”, that is, virtue and evil. The ultimate goal is always “over his nature”, as a charismatic state. And man is in a normal state, when dominate the pure heart and the enlightened mind. Thus, the unity of body-soul functions is ensured and the mind is not levitated, but remains in the memory of God participating in the holy-spiritual energies of the Triune God. Self-evident in this course is the sacramental life within the Church and the keeping of the divine commandments.

67. Βλ. *Ματθ.* 7, 14.